

TÜRKİYE'DE KUKLACILIĞIN TARİHİ

KUKLALAR

Varlığın sırları saklı senden, benden;
Bir düğüm ki ne sen çözebilirsin, ne ben.
Bizimki perde arkasında dedi-kodu:
Bir indi mi perde, ne sen kalırsın ne ben.

Biz gerçekten bir kukla sahnesindeyiz:
Kuklacı felek usta, kuklalar da biz.
Oyuna çıkıyoruz birer-ikişer,
Bitti mi oyun, sandıktayız hepimiz.

Ömer HAYYAM

Türk halk tiyatrosu; karagöz, kukla, ortaoyunu, meddahlık, köy seyirlik oyunu ve tuluat (doğaçtan konuşma) tiyatrosu dallarından meydana gelir.

Eski Türk geleneklerinde yer alan kukla, belli bir amaca yönelik anlatım için çeşitli tiplerin, şekillerin ve cisimlerin oyunlaştırılması sanatıdır. Tahta, alçı, mukavva veya bezden yapılmış elle, iple veya sopayla oynatılan bu küçük bebeklere “kukla”, bebeklerle yapılan gösteriye “kukla oyunu” ve oynatan kişiye de “kuklacı” denmektedir. Kuklacılığın temelinde neşe yatar.

Türk Gölge Oyunu içerisinde çok eski bir tarihe sahip olan kukla sanatı, eski dönemlerdeki kadar yoğun olarak yapılmasa da halen devam etmektedir.

Kuklalar; güldürmek, eğlendirmek amacıyla yapıldıkları gibi oynatılmaları sırasında eğitici bir işleve sahip olmaları bakımından da oldukça önemlidirler.

İlk kuklanın ne zaman yapıldığına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yazılı kaynaklar ilk kez eklemli kafatası ve menteşeli maske formuyla ilkel toplumların büyü ve dini törenlerde kullanılmıştır. Bu, maske ve kafatasları hareket edebilen eklemli bebek ve diğer figürlerden oluşmaktadır. Bunların bazıları günümüzde dünyanın pek çok yerindeki müzelerde sergilenmektedir. (Avcı, Turla 2003)

Hindistan'daki Yeni Delhi Müzesi'nde bir zamanlar iple bağlanmış olduğu anlaşılan bir terracota maymunu bulunmaktadır. Bu maymun yaklaşık olarak M.Ö. 40.000 yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Yaklaşık olarak aynı zamanlara ait Mısır kökenli bir figür de Fransa Paris'teki Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. (Roth 1975) Eski Mısır'da piramitlerde, ipli kukla oynatan bir insanın varlığı, binlerce yıldır devam eden bu geleneği göstermektedir. Ayrıca kukla gösterilerinin eski Yunan ve Roma'da yapıldığı, gezgin kuklacıların Asya ve Avrupa'da köy, kent ve panayırları dolaşarak gösteri yaptıkları bilinmektedir. (Oral 2003)

Orta Asya'da varlığı bilinen Kukla, İlk çağlarda Kolkarcak, Kagucak gibi adlarla oynatılmıştır. Geleneksel tarzda oynatılan kukla; el kuklası ve ipli kukla olmak üzere iki çeşittir. El kuklaları konulu bir oyun türünde, ipli kuklalar ise genellikle dans eden kuklalar türündedir. (Oral 2003)

Selçuklular'da ve Osmanlılar'da kukla oyunlarının olduğu bilinmektedir. Kuklaların nereden, nasıl ve hangi yollarla Türklere geldiği konusunda çok değişik görüşler bulunmaktadır. Bunların içinde kuklanın Orta Asya'da Türkler arasında yaygın olarak oynatıldığı, göçler sırasında Anadolu'ya getirildiği ağırlık kazanmaktadır.

Türkistan, Özbekistan ve Orta Asya Türkleri'nde kukla oyunlarına “Çadır Hayal ” ve “Kol Korçak” adı verildiğini biliyoruz. Bugün bile Anadolu'da bebek anlamına gelen “Korçak, kudevcuk, kuçav, kavur, konçak, kaburcak, kavurcak, goğurcak” kelimelerinin yaşadığı bunların hepsinin öz anlamları yanında kukla ve bebek anlamına geldiğini araştırmacılar kabul etmektedir. Orta Asya Türkleri'nde, özellikle Özbekler'de çok zengin bir kukla geleneği bulunmaktadır. Türkistan'da Korçak Oyunu adı verilen kuklanın başlıca iki türü bulunmaktadır. Bunlardan biri çadır hayal ipli kukladır. Dest Korçak ya da Kol Korçak ise el kuklasıdır. Türkler'de ise özellikle Osmanlılar döneminde kukla çok yaygın ve çeşitlidir. Bu örneklerle eski kaynak metinlerinde de rastlanmakla birlikte, eski şenlikleri gösteren sayısız minyatürlerde görülmektedir. (And 1996)

Osmanlı Dönemi'nde çok çeşitli olan kuklalardan biri Çingenelerin oynattığı çok ilkel biçimdeki “iskemle kuklası”dır. El kuklası ve ipli kukla haricinde araba kuklası çok bilinen bir türdür. Araba kuklasında kuklayı oynatan kişi arabanın dibine gizlenip, büyük boy kuklaları sopa ile oynatırdı. Ayrıca içine girilerek oynatılan dev kuklalar da bulunmaktaydı.

Ancak Anadolu'da yüzyıllar boyunca köylerde görülen kukla türleriyle şehirlerde görülen kuklaların birbirinden ayrı yapılarda, işlevlerde olduğu belirtilmektedir. Köylü tiyatrosu geleneğinde kukla, geleneksel özelliklerini bugün bile korumuştur. Anadolu'da yağmur yağdırmak için bugün de adına; ”Bebek”, ”Çaput Adam”, “ Kepeç Kadın”, “Bodi Bostan”, “Gelin Gok”, “Kepeç Başı”, “Su Gelini”, “Kodu Gelin” v.b. ilkel kuklalar kullanılmaktadır. Anadolu'da da kuklalar için çeşitli deyimler vardır. “Korçak”, “Hemecik”, “Bebek”, “Karacör” gibi. Anadolu'da çok ilginç bir kukla türü çok yaygındır, üçlü bir kuklayı aynı kuklacının oynatmasıdır. Kuklacı iki kuklayı birer eline alır, el kuklası gibi parmakları ile oynatır. Anadolu'da köylerde çeşitli adlar altında oynatılan bir kukla da “canlı kukla”dır. Burada aslında kukla yoktur, fakat oyuncular kendilerini kukla biçimine sokmaktadırlar. Oyuncular çıplak karınları üzerine yüz resmi çizerler, sonra başlarını ve kollarını kasnak üzerinde bir örtüyle örterler karna çizilmiş yüzün omuz düzeyine gelen yere bir oklava bağlanır, buraya bir gömlek giydirilir.

Günümüzde daha çok kırsal bölgelerde oynatılan bu kukla türleri dışında Türk tiyatrosu içerisinde yer alan ipli kuklalar ve el kuklaları halen devam etmektedir. (And 1977)

Osmanlı'da yüzyıllar boyunca çeşitli kukla türleri oynatılmıştır. Daha çok 17.yy.'da yaygın olarak kullanılan kukla, 19.yy'ın sonunda batı tiyatrosu, yerli orta oyunu ve tuluat (doğaçlama) tiyatrosunun karışımından oluşmuş minyatür seyirlik bir oyun niteliğine kavuşmuştur. (İvgin 2000)

Kukla sanatı, ondan daha eski bir gösteri olan meddahlık ve İstanbul'a 16. yüzyılda geldiği sanılan Karagöz kadar yaygın olmamıştır.

Kukla Çeşitleri

İstanbul'da Osmanlı döneminde el kuklası, ipli kukla, sopalı kukla, araba kuklası, yer kuklası, ayak kuklası, iskemle kuklası gibi değişik türde kukla gösterileri 19. yüzyıla kadar geliştirilerek sürdürülmüştür.

1. İskemle Kuklası: Avrupa'da Jigging puppets veya Marionettes ala planchette diye bilinen bir kukla türüdür. Göğüslerinden yatay biçimde bir ip geçen bu kuklalar gayda ve benzeri çalgıların eşliğinde aşağıdan ipleri çektilirip dansettirilir. Bu çeşit kuklalar daha çok sokak eğlenceleri içindir. Bu kuklalar dört köşe bir tahta iskemle üstüne dizilmiş iki veya dört bebeğin dönerek ve zıplayarak oynatılmasından ibaret olduğu için bu ad verilmiştir.

2. El Kuklası: Çok yaygın olan bu tür kuklaların İtalya'dan geldiği düşünülebilir. Bunların başları ve kolları mukavva veya tahtadan gövdeleri bezdendir.

Kuklacı, elini kuklanın giysisinden içeri sokar, işaret parmağı ile başı, baş ve orta parmağı ile kolları oynatır. Bu kuklaların Mısır'a Türkiye'den gittiği düşünülmektedir. (And 1985)

Her yaş ve herkes için her yerde uygun olan el kuklalarının yapımı basit ve kolaydır. Ancak dikkat edilecek önemli nokta oyuncu eli ile kuklanın büyüklüğünün birbirine uymasındır. Çünkü oyuncunun eli, kuklanın vücudu olacaktır. Dikdörtgen şeklinde bir bez torba şeklinde dikilir. Üst kısma baş takılır ve bu kenar omuz olarak kabul edilir.

Bu kuklalarda genellikle bir parmak boyuna, diğer iki parmakta kollara gireceği için, torbadaki bu boşlukların parmak kalınlığına uygun şekilde yapılması gerekir.

3. İpli Kukla: Tarihi çok daha yeni olan bu kuklalar yarım yüzyıl önce İstanbul'a gelen İngiliz kuklacı Thomas Holden tarafından Fransız tiyatrosunda gösterilmiştir.

Kullanım alanı en geniş olan bu kukla çeşidi profesyonel bilgi gerektirdiği için büyük kukla tiyatrolarında, özel atölyeler kurulmuştur. Ancak zorda olsa gerektiğinde evlerde de yapılabilir. İpli kukla iskeletlerinde en çok kullanılan malzeme ahşaptır. Bu hem yumuşak ve hafif hem de dayanıklı olan ıhlamur gibi ağaçlardan yapılır. Eklemlerin fazla olduğu bu yapımlarda, ahşaptan sonra, tel, levha ve metal malzeme kullanılır. (Oral 2003)

Kukla Oyunlarında Kişiler (Tipler)

Türk kuklasındaki kişiler Karagöz veya Ortaoyunundakiler gibi belirgin özelliklere sahip değildirler. Daha çok doğaçtan konuşmaların (tuluat) yapıldığı kukla oyunlarında, olaylar genellikle birincil kişilerle (İbiş ve İhtiyar), ikincil kişiler (Genç Aşık, Sevgili Kız, Kahya vb.) arasında geçer.

1. İbiş: İbrahim isminin kısaltılmış şekli ile İbiş'tir. Karagöz ve kavuklu gibi Türk halkının bir sembolüdür. Neşesini kaybetmez, gösterişe ve sahte kibarlığa karşıdır, sürpriz zekâsı vardır, hazır cevaptır ve Keloğlan gibi hep iyimserdir. Karagöz gibi beceriksizdir, okula gitmemiştir, patavatsızdır, hesap bilmez, her işi yüzüne-gözüne bulaştırır. Karagöz'den bir farkı vardır, işsiz değildir. Zengin bir beyin uşağıdır ve ona sadıktır. İbiş, Karagöz gibi evli değildir ama hizmetçi kız ile zamanı belli olmasa da bir gün yuva kuracaktır. (Oral 2003)

2. İhtiyar: İbiş'in efendisidir. "Bey, Beyefendi" adı da verilir. Varlıklı bir kişidir. "Tirit, Parçacı, Moruk" adları da verilir.

3. Diğer kişiler: Genç aşık delikanlı, delikanlının sevgilisi, kötü kişi (tiran), kızın annesi (cadoloz), İbiş'in karısı hizmetçi kız (Fatma), Arap, Şeytan, Dalkavuk, Efe, Yahudi, Laz

Kukla Oyunlarının Konuları

Kukla oyunlarında konular daha çok Karagöz ve orta oyunlarından alınır. Bazı halk efsaneleri ve aşk hikayeleri de işlenir. Bilinen bazı kukla oyunları şunlardır; İki Garip Kardeşler, Sahte Esirci, Cinli Yazıcı, Gül ile Fidan, Üvey Anne, İncili Çavuş, Kâhyanın Hilesi, Hain Kız, Anadolu Köyünde Düğün v.b.

Hazırlayan: astagos